

İ.Həbibbəyli bütün türk dünyasının fəxri yazıçısı haqqında

Gülxani PƏNAH

İsa Həbibbəyli dünya ədəbiyyatına böyük dühalar bəxş edən Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri kimi, digər türk dünyasının böyük korifeylərinin də yaradıcılığına dair maraqlı, dəyərli əsərlər müəllifidir. Türk-müsəlman dünyasının görkəmli nümayəndələrinə dair apardığı tədqiqatları ilə tanınır. Qədim dövrdən üzü bəri ədəbiyyat tarixinə adları yazılmış türk dünyasının Mövlanəsi, Kaşğarlısı, Yunus Əmrəsi, Nizamisi və digərləri ilə bağlı dəyərli ədəbiyyatşünaslıq fikirləri ilə tanınmış İ.Həbibbəylinin “Əbədi mogikan - Çingiz Aytmatov-90” silsilə məqaləsi bu cəhətdən aktualdır. Alim ümummilli lider, dünya türklərinin görkəmli siyasi xadimi, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında misilsiz xidmətləri olan H.Əliyevin fikirlərini məqalənin epigrafi kimi götürməkdə haqlıdır. Çünki məhz onun sayəsində bütün türk dünyasının ortaqlıq mədəniyyəti, ədəbiyyatı məsələsi bu gün də ədəbiyyatşünaslığın, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin gündəmindədir.

Çingiz Aytmatov Yazıçılar İttifaqının və Kinematoqrafçılar İttifaqının üzvü, SSRİ Ali Sovetinin deputatı, Qırğızıstan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin üzvü, Asiya və Afrika ölkələri ilə Sovet Həmrəylik Komitəsinin rəhbərlərindən biri, “Xarici ədəbiyyat” jurnalının baş redaktoru, “İssikkul forumu” adlı beynəlxalq intellektual hərəkatın yaradıcılarından biri idi. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı dünya ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutur. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev yazır: “Dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə gözəl əsərlər bəxş etmiş Çingiz Aytmatov həm Qırğızıstanın, həm də bütün türk dünyasının fəxridir”.

Dünya şöhrəti qazanmış görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatovu İ.Həbibbəyli XX əsr bədii düşüncəsinin və ümumiyyətlə, ədəbiyyatın və ictimai fikrin ən qüdrətli yaradıcılarından biri kimi qəbul olunduğunu, “keşməkeşli və şərəfli ömür və sənət yolu” keçdiyini, sovet rejiminin “sərt ideoloji tələblərinə baxmayaraq, sadəcə əməli işi ilə deyil, mənəvi aləminin bütün zənginlikləri, qəribəlikləri ilə yeni olan sadə insanı ciddi bir ədəbiyyat hadisəsi səviyyəsində təbii şəkildə təqdim etmək vəzifəsini bacarıqla” həyata keçirdiyini bildirir.

Çingiz Aytmatovun sovet hakimiyyəti illərində milli mövqeyini, yeni insanı və bəşəri problemləri böyük ədəbiyyat miqyasında ifadə etməklə yanaşı, həm də əsərləri vasitəsilə nəşr etdirib dünyada yaya bilməsini sosializm dövrünün möcüzələrindən biri kimi xarakterizə edir. “Bəzi sovet yazıçıları kimi, Çingiz Ayt-

matov da öz əsərlərində əks etdirdiyi ictimai-mənəvi problemləri bir qədər gərginləşdirərək Nobel Mükafatı alıb, ölkəni tərk etmək imkanını gerçək-ləşdirə bildirdi. Lakin Çingiz Aytmatov sosializm cəmiyyətində yaşayıb, həm də sovet gerçəkliyinin sədlərini aşabilən böyük ədəbiyyat yaratmağın təkrarsız nümunəsini göstərmişdir. Çingiz Aytmatov Nobel Mükafatı səviyyəsində yazıb-yaradan və Sovetlər İttifaqında qalıb yaşamağı bacarmış qüdrətli dünya yazıçısı idi”.

Ədəbiyyatşünas alim böyük nəzakətlə, özünün dediyi kimi, “dünyanın digər görkəmli yazıçılarından yaradıcılığına və fəaliyyətinə heç də kölgə salmadan, əksinə, onlardan hər birinin əsərlərinə obyektiv şəkildə yüksək qiymət verməklə”, həm də bu qənaətdədir ki, Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında Nobelüstü yeni bir ədəbiyyat standartı yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

İ.Həbibbəyli Çingiz Aytmatovun yaradıcılığını tədqiq edərkən onu dörd mərhələyə ayırır:

1. Lirik-psixoloji nəsr mərhələsi (1950-1960-cı illər).
2. Keçid dövrü (1970-ci illər).
3. Roman epoxası (1980-ci illər).
4. Bəşəri problemlərin bədii ifadəsi mərhələsi (1990-cı ildən sonrakı dövr)”. Birinci mərhələdə Çingiz Aytmatovun Sovet ideologiyasının əleyhinə çıxmadan, sadə insanı və onun dərin mənəviyyatını böyük ədəbiyyata gətirməsini, bu dövrdə ölkə miqyasında “lirik-psixoloji nəsrin böyük yaradıcılarından biri kimi” tanınmasını, yaratdığı əsərlərini bu mərhələdə (“Qəzetçi Dzyüyo” (1952), “Aşım” (1953), “Baydamtal çayında” (1954), “Ağ yağış” (1954), “Rəqiblər” (1955), “Üz-üzə” (1957), “Cəmilə” (1958), “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” (1961), “Köşək gözü” (1960), “İlk müəllim”, “Ana tarla” (1963), “Əlvida Gülsarı” (1966) povest və hekayələri) rus dilində yazmasını və povestlərinin dünyada yayılan “Noviy mir”, “Drujba nardov” jurnallarında çap olunmasını, imzasının böyük sənət dünyasında təsdiq etməsini diqqətə çəkir. “Əlvida Gülsarı” povestinə görə 1968-ci ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülməsini yaradıcılığının birinci mərhələsinin mühüm bir yekunu kimi qiymətləndirir. Bu mərhələdə Qırğızıstandakı Çon-Arık sovxozunun zootexnikliyindən Moskva Ali Ədəbiyyat Kurslarının məzunu kimi “Pravda” qəzetinin xüsusi müxbirliyinə və Qırğızıstan Kinematoqrafçılar İttifaqının sədrliyinə qədər yüksəlmiş Çingiz Aytmatov üçün XX əsrin 70-ci illərini “yeni axtarış dövrü” hesab edir. Onun bu mərhələdə yazılmış əsərlərində lirik-psixoloji nəsr ovqatı və bənərsiz üslubunun “cəmiyyət hadisələri ilə əlaqədar ciddi ictimai motivlər” əvəz etdiyini, “Ağ gəmi” (1970), “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” (1977) povestlərində və “Fudziyama” dramında (1973) yazıldığı dövrün mühüm problemləri öz əksini tapdığını, bu mərhələ Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında povestdən roman janrına doğru keçid mərhələsi olduğunu, lirik-psixoloji nəsrdən ictimai məzmunu daha qabarıq olan əsərlərə üstünlük verilməsi baxımından da həmin mərhələ keçid dövrü olduğunu söyləyir: “Bu mərhələni Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında roman janrı üçün hazırlıq dövrü də adlandırmaq olar. “Ağ gəmi” poves-

tinin ssenarisi əsasında çəkilmiş bədii filmə görə 1977-ci ildə ikinci dəfə SSRİ Dövlət Mükafatı alması onun ölkədə və dünyada böyük ədəbiyyatın əsas yaradıcıları sırasında olmasının etirafı demək idi”.

1978-ci ildə anadan olmasının 50 illiyi ilə əlaqədar olaraq Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülməsini Çingiz Aytmatov fenomeninin təkcə ədəbiyyat sahəsində deyil, cəmiyyətin bütün dairələrində yüksək səviyyədə qəbul edilməsinin ifadəsi kimi qiymətləndirir: “Bəlkə də Sovet İttifaqının ən yüksək ali mükafatları ilə təltif edildiyinə görə, Qərb ədəbi-ictimai mühiti Çingiz Aytmatovu qüdrətli yazıçı kimi defakto qəbul etsə də, ona Nobel mükafatı verməkdən yan keçməli olmuşdur”.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının üçüncü mərhələsinin “pik nöqtəsi” “Əsrə bərabər gün” romanını bilir. 1980-ci ildə yazdığı “Əsrə bərabər gün” romanı ilə “sovet ədəbiyyatı nəinki Nobel Mükafatı səviyyəsində yazılan, hətta bir çox nobelçi yazıçıları üstələyən bədii əsərlər yaratmaq imkanlarını” nümayiş etdirdiyini, bu əsərin sovet ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatı ilə rəqabətdəki xüsusi çəkisini, hətta qələbəsinə meydana qoyduğunu söyləyən İ.Həbibbəyli bu fikirdədir ki, “yüksək ideya-bədii dəyərə

malik ən müasir roman nümunəsi olan “Əsrə bərabər gün” 1983-cü ildə kitab halında nəşr olunan kimi, dərhal Çingiz Aytmatovun üçüncü dəfə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülməsi onun halal haqqı olmaqla bərabər, həm də sovet rejiminin görkəmli yazıçısını növbəti dəfə Nobel Komitəsinin diqqətindən yayındırmağa da xidmət etmişdir”.

1986-cı ildə çap etdirdiyi “Qiyamət” romanı ilə qüdrətli bir romançı olduğunu isbat edən yazıçının povestlərinin hər birində roman miqyası nümayiş etdirməsi, “Əsrə bərabər gün”dən sonra “cəmiyyətin dərin qatlarına” nüfuz edən “Qiyamət” romanı ilə epoxanın ən qüdrətli yazıçısı olduğunu sübut etməsi, dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilərək yayılması, Çingiz Aytmatovun dünyada imicini daha da qüvvətləndirməsi, “Çingiz xanın ağ buludu” povestini müstəqil povest kimi çap etdirməklə, “Əsrə bərabər gün” romanında qaldırdığı ideyaları tamamlaması açıqlanır.

Yaradıcılığının dördüncü mərhələsi kimi 90-cı illərdən sonrakı dövrü götürür. Çingiz Aytmatovun həyatında da, yaradıcılığında da bunu yeni mərhələ kimi dəyərləndirir. Bu mərhələdə Çingiz Aytmatovun əsərlərində “dünyanı düşündürən, planeti narahat edən, insanlığın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərdən söz açan qüdrətli sənətkar kimi” çıxış etdiyini, 90-cı illərdən sonra “dünya

miqyaslı mütəfəkkir şəxsiyyət səviyyəsində” yazıb-yaratdığını, bu yeni tarixi epoxanın məhsulu olan “Kassandra damğası” (1996) və “Əbədi gəlin” və ya “Dağlar çökəndə” (2006) romanları ilə Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatının zirvəsinə yüksəldiyini bildirir. Bu “ağır-çəkili romanlarda milli düşüncə bəşəri təfəkkür səviyyəsində” qaldırıldığı, “dünyanın anormal bir sonluğa doğru getməkdə olduğunu var gücü ilə insanlığa çatdırmaq, çıxış yolları haqqında düşündürmək vəzifələrini yüksək səviyyədə və layiqincə” yerinə yetirdiyini söyləyir: “Əsrə bərabər gün”də Boranlı razıyerdində qatarın “Stop-kran”ını dartmaqla mövcud cəmiyyətin getdiyi yolun davam edə bilməyəcəyini göstərən Çingiz Aytmatov

“Kassandra damğası”nda artıq kosmik rahib vasitəsilə Yer planetinə həyatın sona yaxınlaşmaqda olduğunu xəbər verir. XX əsrin 90-cı illərindən etibarən Çingiz Aytmatovun tərcümeyi-halında baş verən dəyişikliklər, xüsusən, Avropa ölkələrində Qırğızıstanı təmsil edərək rəsmi diplomatik vəzifələrdə qazandığı təcrübə onun yer kürəsində cərəyan edən hadisələrə qlobal yanaşmalarına təkan vermişdir. “Kassandra damğası” və “Əbədi gəlin” romanları ilə Çingiz Aytmatovun yaradıcılıq idealları tamamlanmışdır”-deyir.

İ.Həbibbəyli Çingiz Aytmatovun əsərlərində və baxışlarında milliliklə bəşəriyyətin vəhdətini görür: “Milliliklə bəşəriyyətin dahiyənə harmoniyası Çingiz Aytmatov sənətinin özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirir. Millilik və bəşəriyyətin dialektik əlaqəsi və üzvi sintezi Çingiz Aytmatovun əsərləri ilə təşviq etdiyi ümumdünya tarazlığı modelinin əsas daşıqlarını təşkil edir. Çingiz Aytmatov ədəbiyyatda insanı milli varlığı və bəşəri dəyəri ilə vəhdətdə təqdim etməyi zəruri saymış və yaradıcılığını bu harmoniya üzərində tarazlamışdır”.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında millilik amilinin “ümumtürk ruhundan, qırğız etnik düşüncəsindən doğan və qlobal dünyanın hadisəsi səviyyəsində ümumiləşdirilən yüksək və dərin insanı keyfiyyətlər şəklində” təzahür etməsi, onun yaradıcılığında ayrılıqda götürülmüş bir obrazın və ya xalqın təmsalında bütövlükdə bəşər övladı üçün əhəmiyyətli olan problemlərin ümumiləşdirilməsi kimi məsuliyyətli və şərəfli vəzifə özünün orijinal bədii həllini tapması, “dünya ədəbiyyatında milli ilə bəşərinin vəhdətini əks etdirmək yeni hadisə olmasa da”, bu sahədə Çingiz Aytmatovun “öz modelini” yaratması, yaradıcılığında milli və bəşəri anlayışlarını geniş mənada insanlıq düşüncəsi ilə birləşdirməsi açıqlanır. Tanınmış türk alimi, professor Ramazan Qorxmazın fikirlərinə (“Çingiz Aytmatov Simurq quşu kimi həm bütün insanlarda özünü, həm də özündə bütövlükdə insanlığı duymağa çalışır”) diqqəti yönəldən İ.Həbibbəyli zəngin və dərin yazıçı dünyası milli düşüncə ilə bəşəri qavrayışı özündə cəmləşdirdiyini, bu baxımdan Çingiz Aytmatovun özü də geniş mənada əsərlərindəki milli və bəşəri düşüncələrin rəmzinə çevrildiyini yazır.

(Davamı var)